

Шкільна бібліотека

Борис
Грінченко

Каторжна



Харків
«ФОЛІО»
2018

ДОКИ?

Минає час, минають люди;
Ми всі ждемо того, що буде,
І кажем всі: давно вже час,
Щоб воля та прийшла й до нас,
А все її нема, не йде, —
А час не жде, а час не жде!..
А час не жде, а час летить,
А серце змучене болить,
Бо довгий гніт минулих днів
Його украй вже пригнітив,
І тяжко так, що, може, ми
Гіркими плакали б слізьми,
Якби не гніт цей днів тяжких,
Щоб нас, за довгий час, усіх
І одслід навіть з мук навчив
Ховать в душі без сліз і слів.
І так на світі живемо,
На плечах лихо несемо.
І доки будемо так жить?
Ніхто не скаже — все мовчить!

1881,

Зб. «Пісні Василя Чайченка» (1884)

ПОДИВИСЬ

Подивись: весна устала,
Сипле пишними квітками:
Подивись: веселим птаством
Ожили степи з лісами;
Подивись: в безкраїм небі
Сонце-велетень палає;
Подивись: земнії груди
Хлібороб плугами крає;
Подивись: життя устало,
Дні лишають золотії;
Подивись — і встань до праці
Повний сили і надії!..

1885,

Зб. «Нові пісні і думи Василя Чайченка» (1887)

ВЕСНЯНІ СОНЕТИ

* * *

Весна іде! В повітрі молодому
Далекий крик мандрівних журавлів
Вже розітнувся: ключем вони додому
У рідний край летять з чужих країв.

Весна іде! Веснянки задзвеніли,
Лунає спів по луках і гаях —
Мов устають нові могутні сили
В людських серцях, придувлених серцях.

І в грудях знов солодкії бажання,
І в грудях знов устали поривання,
І встала знов надія молода.

ДВА МОРОЗИ
(З народного поля)

Ой гуляли в полі два морози,
Два морози, два рідненьких брати.
Брат старіший звався Ніс Червоний,
А молодший — Синій Ніс на ймення.
Ой гуляють в полі два морози,
Поле чисте в кригу зодягають.
І говорить менший так до брата:
— Ой, мій братику, Червоний Носе!
Як би нам з тобою тут погратись,
Поморозити людей і звіра?
Відмовля йому мороз старіший:
— Брате мій, морозе, Синій Носе!
Якщо, брате, хочеш ти погратись.
Хочеш ти людей, звірів морозить,
То не в полі треба нам гуляти:
Поле чисте снігом скрізь укрило,
Всі шляхи позамітало в полі,
Не проїде тут ніхто, не пройде.
Краще в темний ліс мерщій ходімо!
Хоч не так просторо там гуляти,
Так же втіхи буде нам багато:
Там і люде проїздять частіше,
А що звіру — хижого усюди
В лісі ми зустрінемо без ліку:
Буде там кому, морозе брате,

До сходу зморозити все тіло,
Зупинити кров гарячу в жилах,
Задавить дихання тепле в горлі
І з живого — криги шмат зробити.
І послухався молодший брата —
Вдвох побігли в темний ліс морози;
Біжучи, ще й граються морози:
На одній нозі стрибають жваво,
По дубках тріщать та по осиках,
Аж старий дубняк гуде та стогне
І риплять осики молоденькі.
Як стрибнуть по снігові м'якому, —
Крижана кора стає на йому;
Де билиноньку з-під снігу видко, —
Подмухнуть на неї два морози, —
У срібло її неначе вдягнуть.
Ось вони і чують: в темнім лісі
Задзвенів близенько й гучно дзвоник,
І в багатих санках пан пихатий
Надбіга на огирах¹ стрибучих.
На йому кожух ведмежий добрий,
Ще і теплая лисича шапка,
Вовчі чоботи на ноги взуто.
Другим же шляхом ріжнаті² прості
По снігу риплять собі санчата, —
То мужик у ліс по дрова їде:
На йому кожух — на латі лата,
Шапка в його вся в дірках, старенька,
Вітром буйним шапка та підбита:
Як повіє, так і провіває;
Шкарбани³ — не чоботи узуті,
Та ще й ті роти пороззявляли.
Синій Ніс мороз тоді і каже:
— Ну, кому ж за ким тепер нам бігти?

ЕКЗАМЕН

Сьогодні великий день у Тополівській школі: у цей день має відбутися екзамен, а на йому повинен бути член ради шкільної. Тим-то у школі ще з учора все готується. І молодий, що тільки перший рік учителює, вчитель, і сторож Кирило Криворукий працюються з усієї сили. Ще вчора маненька хатка, що волость віддала у своєму будинкові на школу, хатка, завбільшки сорок квадратних аршин¹, почала чепуритися. Усі ями в земляній долівці² позасипувано, а потім сторож попримазував їх глиною і кожному школяреві прикро наказував, щоб вони, хлопці, якомога обережніше приторкалися своїми ногами до примазаних місцин:

— А то сяде та й товче чобітьми! Де б оберігатися, легенько ступати, а він товче. А ти за ним маж та рівняй! От уже приїде пан, то він вам дасть!

Тим часом учитель власноручно порався коло пообпадалих шпарун³ на стінах та на грубі⁴ і, закотивши рукава за лікті, щиро примазував рудою й білою глиною, зовсім незважаючи на те, що така праця анітрохи не відповідала його вчительським обов'язкам. Але що ж було робити, коли він ніяк не здолав домогтися, щоб громадський атаман дав йому мазильниць⁵?! Школярські парти, що стільки разів цієї зими заходжувались розсипатися під школярами, та й розсипалися навіть часом, ці парти позбивано тепер гвіздками й клинцями, і вони почали позирати якось навіть спишна; та це не перешкоджало сторо-

жеві Кирилові подавати вчителеві до уваги, що коли вони, школярі, не побережуться, то «ота гемонська⁶ задня парта коли б не обернулась, бо там ніяк не приладнаєш однієї ніжки». Та й учительському стільцеві, що якось випадком, мабуть, потрапив до школи, треба було лікаря, і вчитель довго працювався, силкуючись, щоб замість трьох було в його чотири ноги, як то повинно бути в кожного порядного стільця. Ще два стільці взято в батюшки і в волості⁷ — про самого батюшку й про «члена».

Сьогодні й школярі поприходили, одягшись, мов по-празниковому: мало не на всіх були новіші свитки⁸, а то й чумарки⁹, босих не було.

Сторож востаннє витирає три вікна шкільної світлиці. Батюшка та вчитель розмовляли проміж себе і боялись за того або іншого школяра, що міг не здати екзамену.

Школярі й собі з запалом розмовляли.

— Чого ж він приїде, той пан? — допитувався маленький хлопчик, що тільки одну зиму походив до школи, у свого старшого товариша.

— А питатиметься, чи навчилися ми...

— А він який? Страшний?

— Та хіба ж я знаю: я й сам його не бачив. Спитайсь у Олексія Петровича.

— Олексію Петровичу, — озивається школяр до вчителя, — а він страшний?

— Хто?

— Та той пан, що приїде?

Учитель силкується впевнити, що страшного в «тому панові» нічого нема.

— А він не битиме? — не покида свого школяр.

— Та ні! Хто ж тут сміє битися? — дуже зважливо впевняє другий.

— Е, не сміє! А як питається, а ти й не знатимеш, то що тоді? Тоді й битиме...

ЗМІСТ

Більше працював, ніж жив. *Панасенко Т. М.* 3

ПОЕЗІЇ

ДОКИ?	11
ПОДИВИСЬ	12
ВЕСНЯНІ СОНЕТИ	12
Весна іде! В повітрі молодому	12
Весна прийшла! Гаї зазеленіли,	13
Іди у гай! Життя такої сили	13
Вона співа, що згинули морози,	14
Вже в далині високої сяють зорі,	14
Рясний садок і затишний я знаю.	15
Вона! вона! я бачу — між кущами	16
Я ніч не спав, — заснуть не мав я сили,	16
Скоріш! Скоріш! од сірого туману.	17
Лежали скрізь замети сніговії,	17
І світ воскрес! І, працівник великий,	18
В степу рвачкий на волі вітер віє,	18
Та де вона? Невже її й не мати?	19
ЗОРІ	20
УКРАЇНЕЦЬ	20
ЗЕРНЯТКА	21
ПРИХОДИТЬ ЧАС	31
НА ВОЛЮ!	31

КАЗКИ ВІРШАМИ

ДВА МОРОЗИ (з народного поля)	35
ДІВЧИНА ЛЕСЯ	41
ДУМА ПРО КНЯГИНЮ-КОБЗАРЯ (з народного поля)	52

ОПОВІДАННЯ ТА ПОВІСТІ

ЕКЗАМЕН	63
БЕЗ ХЛІБА	72
СЕСТРИЦЯ ГАЛЯ	86
КСЕНЯ	96
ГРИЦЬКО	110
КАТОРЖНА	116
УКРАЛА	130
БАТЬКО ТА ДОЧКА	134
ДЗВОНИК	158
САМ СОБІ ПАН	168
ОЛЕСЯ	185
ПАНЬКО	192
БАЙДА	196
САМА, ЗОВСІМ САМА	206
БОЛОТНА КВІТКА	223
ДЯДЬКО ТИМОХА	242
ПІДПАЛ	251
БРАТ НА БРАТА	265
ЯК Я ВМЕР	316
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	335